

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930(477.4) "18/19"

Іван Ярмошик
(м. Житомир)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО ВИВЧЕННЯ ВОЛИНІ ПОЛЬСЬКИМИ НАУКОВЦЯМИ В 1930-Х РОКАХ

У статті на архівних матеріалах досліджено внесок представників польської інтелігенції Волинського воєводства II Речі Посполитої в історико-краєзнавче вивчення минулого волинського регіону в 30-х роках ХХ ст.

Ключові слова: Волинь, Волинське воєводство, історичні дослідження, Я. Гоффман.

У 1921 р. унаслідок проведення адміністративного поділу відновленої польської держави було утворене Волинське воєводство з центром у м. Луцьк, сформовані воєводські урядові структури [1]. У Польщі активізувалися й історичні дослідження, нові перспективи відкрилися перед університетами, науковими товариствами. В умовах відродженої II Речі Посполитої історію Волині продовжили досліджувати польські науковці, які ті, що проживали на території тодішнього Волинського воєводства польської держави, а також історики з Варшави, Кракова, Львова інших міст.

У тогочасному Волинському воєводстві, як і раніше у Волинській губернії, були відсутні великі наукові осередки університетського рівня, які могли б задавати тон у наукових дослідженнях. Цими роботами займалися представники польської інтелігенції – учителі, працівники музею, журналісти, урядники, яких направляли на роботу у Волинське воєводство. Основними організаторами наукового дослідження Волині стали в цей період Волинське Товариство Краєзнавче та опіки над пам'ятками старовини в Луцьку, музеї, Товариство Приятелів Наук у Луцьку, створене в 1935 р. Кременецький ліцей, відроджений згідно з розпорядженням Ю. Пілсудського 27 травня 1920 р., Правління спілки польських учителів у Рівному.

Напрямки їхньої науково-дослідницької діяльності з вивчення минулого волинського регіону ще не знайшли належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Нещодавно з'явилися ґрунтовні монографії, наукові збірники, де висвітлено творчу роботу окремих науковців – дослідників Волині у 1930-х роках, зокрема Яна Фітцке [2], про діяльність Кременецького ліцею [3]. У цій статті автор ставить завдання – висвітлити на основі архівних матеріалів науково-дослідницьку роботу інтелігенції Волинського воєводства в умовах II Речі Посполитої з вивчення регіону.

У діяльності згаданих об'єднань можна виділити низку напрямків, які пов'язані із історико-краєзнавчими дослідженнями регіону. Насамперед це

пам'яткоохоронна робота, яка була пов'язана з конкретним обстеженням історичних об'єктів, вивченням його минулого. Таку роботу проводили працівники Волинського Товариства Краєзнавчого та опіки над пам'ятками старовини, яке тісно співпрацювало на державному рівні з комунікаційно-будівельним відділом воєводського правління. У його архівному фонді в Державному архіві Волинської обл. зберігається кілька списків історико-архітектурних пам'яток. Один із них має назву "Списки древних объектов, пригодных для посещения экскурсантов" [4]. У ньому згадані 115 релігійних споруд із різних куточків воєводства. Цей список не має заголовка (вищенаведена назва дана працівниками архіву при впорядкуванні фонду), дати складання й ніким не підписаний. Він містить такі відомості про пам'ятки: назва, місцезнаходження, дані про фундатора, у чийому розпорядженні був до поділів Польщі, кому був переданий російською владою і в чийому користуванні перебуває зараз. Ураховуючи, що цей список не містить жодної світської споруди і в окремій його графі зазначено про те, як би місцеве населення поставилося до його ревіндикації (повернення, зміни власника), можна судити, що ця інформація готувалася для вирішення якихось релігійних проблем, зокрема подальшого використання цих храмів за прямим призначенням, а не як екскурсійних об'єктів.

Водночас у 1929 – 1930 рр інженер-архітектор Єжи Сенніцький провів обстеження архітектурних пам'яток воєводства – садибних будинків, замкових споруд, костьолів, церков, будинків міщан, які становили історичну цінність [5]. Волинський воєвода Генрік Юзевський 8 січня 1931 року направив лист до духовенства, у якому наголосив, що Волинь має власне неповторне культурне обличчя і, незважаючи на всі складнощі долі та нищення, усе ще зберігає на своїх обширах значну кількість історичних пам'яток. Воєвода звернувся до віруючих різних обрядів із проханням виявляти й зберігати картини, ікони, портрети заслужених на релігійній, освітній, політичній діячів. У листі повідомлялося про намір видати пам'ятний альбом, у якому були б поміщені фотографії давніх портретів та ікон, автор звертається з проханням повідомляти таку інформацію, надсилати фотографії цінних картин. Ініціатором видання такого альбома в 1931 році виступило Товариство Краєзнавче й опіки над пам'ятками старовини [6].

Товариство співпрацювало у справі охорони та вивчення пам'яток із державними структурами, зокрема з відділом мистецтва (oddział Stuki) та туристичною комісією при комунікаційно-будівельному відділі воєводського правління. Завданням цього відділу було обстеження, вивчення, консервація історичних об'єктів. У 1933 році такі роботи були проведені на 26 пам'ятках у Дубно, Кременці, Луцьку, Вишневці, Боремлі, Клевани, Корці. Ця діяльність краєзнавчого товариства мала практичну спрямованість на створення спеціальних туристично-екскурсійних осередків (schroniska żeglarskie) на основі історико-архітектурних пам'яток. Вони створювалися на водних шляхах найбільших рік – Стиру, Горині, Случі, Турії – на відстані 25 км один від одного. У 1934 році було утворено 30 таких осередків [7].

Прикладом такої праці можуть бути турботи про збереження та консервацію руїн замку Семашків XV ст. у с. Губків Костопільського повіту (нині село Березнівського р-ну, Рівненської обл.). Після проведення наукових досліджень його залишків було встановлено історичну цінність цієї споруди, територію вилучено з приватної власності Миколая Муравйова (оформлено як дарування) й оголошено історичною пам'яткою [8], яка разом із навколишнім середовищем творить мальовничий комплекс першорядного значення. У 1935 році тут планувалося провести ремонт залишків замкових споруд.

Луцьке краєзнавче товариство було досить чисельним, у 1931 році воно нараховувало 313 членів, у 1935 р – 93 члени [9]. Воно мало свої відділи в багатьох містечках воєводства – у Дубно, Костополі, Ковелі, Кременці, Сарнах. При ньому діяло 7 секцій: охорони історичної спадщини, природнича, пропаганди, туристична та інші [10]. На засіданнях товариства заслуховували доповіді на теми волинської історії. З

такими повідомленнями виступали не лише місцеві науковці, але й відомі наковці і з польських університетів. Так, у 1931 р. із рефератом "Волинська земля на зорі історії" ("Ziemia Wołyńska w zaraniu dziejow") виступив професор Варшавського університету Мирон Кордуба, з рефератом "Програма регіонально-господарських досліджень на Волині" ("Program badań regionalno-gospodarczych na Wołyniu") – професор Ягеллонського університету Орміцький. Викладач Кременецького ліцею Францішек Мончак запропонував повідомлення "Геологічні проблеми Волині" ("Zagadnienie Geologiczne Wołynia"), Якуб Гоффман – "Гальшка з Острога" ("Halszka iz Ostroga") [11].

Важливими науково-організаційними осередками дослідження минулого Волині покликані були статі музеї. Їх поява у Волинському воєводстві припадає на кінець 1920 – початок 1930-х років. У 1928 році Людвік Савицький на шпальтах газети "Ziemia" висловив стурбованість, що Волинь дотепер іще не має жодного наукового закладу чи музею, які були б вогнищами дослідницької роботи. Автор нагадав про діяльність Житомирського "Товариства дослідників Волині", музею Т. Штейнгеля в Городку, які на початку ХХ ст. активно вивчали історію та природу Волинської губернії. Зважаючи на актуальну потребу таких осередків, Л. Савицький навіть пропонував запровадити на державному рівні загальний податок на музейну справу в "розмірі десяти або хоча б п'яти грошів". Таким чином щороку можна було б отримувати суму в 100 000 злотих для розвитку музеїв [12].

Серед інтелігенції Волині відбулася жвава дискусія про перспективи розвитку музейної справи у воєводстві. Практичний план заснування та розвитку Волинського музею виклав у статті на сторінках газети "Ziemia" Якуб Гоффман [13]. Автор зазначив, що було б доцільним, щоб держава підтримувала такий музей, зокрема й коштами. Окрім того, він звернув увагу на відсутність належно підготовленого керівника закладу та організаційних положень цієї справи.

Продовженням дискусії стала стаття Казімежа Пшемиського, у якій він пропонував створити музеї в кожному повітовому місті. Автор стверджував, що музеї для провінційних центрів мають бути не стільки установами науково-дослідницької діяльності, для ведення якої вони не матимуть потрібних можливостей і сил, а більше культурно-просвітницькими закладами, які б зберігали речові пам'ятки минулого й виховували б у місцевих жителів бажання до цивілізованого життя на вищому культурному щаблі [14].

Із ним знову ж полемізував Я. Гоффман, який стверджував, що музеї повинні стати головними науковими осередками Волині, без ґрунтовного вивчення терену воєводства вони не зможуть дати суспільству ніякої користі. На думку Я. Гоффмана, такі музеї слід намагатися створити не в усіх повітових містах, а лише у 3 – 4-х: у Кременці, Луцьку, Ковелі, Володимирі, Рівному, де для цього є найбільш потрібні умови. Автор також висловився про те, який характер повинен мати подібний музей [15].

На сторінках тогочасної волинської періодики були опубліковані й інші статті на тему розвитку музейництва. Зокрема, К. Пшемиський [16], Л. Савицький [17] у наступних публікаціях висвітлили процес становлення Волинського музею у Луцьку, детально розповіли про його експозицію у 1930 р.

У наступних роках окремі волинські музеї стали помітними центрами науково-дослідницької роботи. Важливі дослідження проводив Волинський музей у Луцьку завдяки активним роботам Яна Фітцке та Юліана Неча і Волинський музей при Кременецькому ліцеї, який із 1936 р очолював Олександр Цинкаловський.

Ян Фітцке – польський історик, археолог, організатор музейної справи на Волині. Народився він у м. Гдова Краківського воєводства, вищу освіту здобув у Ягеллонському університеті, де студював давню історію. У серпні 1936 р. Я. Фітцке розпочав працювати археологом у Волинському музеї у Луцьку, а в 1937 р. став його головним хранителем, був членом гуманітарної комісії Товариства Приятелів Наук у Луцьку. Упродовж 1936 – 1939 років проводив археологічні розкопки в різних частинах Волинського воєводства. Географія його наукових пошуків сягала від західних до

східних кордонів воєводства. Крайньою точкою його досліджень на сході стали археологічні роботи в с. Устя Костопільського повіту (нині Корецький р-н, Рівненської обл.), яке знаходилося на тодішньому кордоні з СРСР (УРСР). Тут він розкопував кургани XI – XII ст., виявив зразки неолітичних знарядь праці, обстежив давньоруські городища в сусідніх селах Білчачки та Маринин, руїни замку в с. Губків. Вартість цих наукових робіт оплатив власним коштом власник маєтку села Устя Станіслав Заленський [18].

Найвідомішими є дослідження Я. Фітцке на території Луцького повіту (с. Красне, Гнідава, Яровиця), де він розкопував поселення лінійно-стрічкової кераміки; у с. Торчин – могильник Стжижовської культури часів бронзового віку; давньоруське городище в Любомлі; давньоруські кургани в с. Берестяни та в інших місцевостях. Ян Фітцке брав участь у роботі Волинського відділу Польського краєзнавчого Товариства в Луцьку, у редакційному комітеті щомісячника "Ziemia Wołyńska". У цьому часописі він опублікував низку статей з історичного минулого Волині: "Важливі відкриття у замку Любарта в Луцьку", "Над Случчю", "Праісторичний Любомль" та інші. Я. Фітцке упорядковував колекції музею князів Острозьких, збирав матеріали про перебування на Волині Ю. І. Крашевського, упорядковував нумізматичну колекцію Волинського музею.

Дослідницьку роботу вченого перервала Друга світова війна. Як підпоручик запасу, він був призваний до лав Польської армії. Піхотна частина, у якій служив Ян Фітцке, потрапила в полон до підрозділів Червоної Армії. Разом із іншими польськими офіцерами він опинився в таборі для військовополонених у Ковельську на Смоленщині, наприкінці квітня 1940 р. був розстріляний органами НКВС у Катинському лісі.

Олександр Цинкаловський, який розпочинав свою наукову роботу працівником Державного Археологічного музею у Варшаві, був делегований цим музеєм на Волинь, Полісся й Підляшшя для вивчення археологічних та історичних пам'яток. На початку 1936 р. його призначили директором Волинського музею при Кременецькому ліцеї, де він працював до початку Другої світової війни. У цей період він і розпочав свої дослідження волинського регіону, вивчав археологію краю, давні пам'ятки дерев'яної архітектури Волині [19], збирав матеріал із топоніміки Волині. Дослідники спадщини О. Цинкаловського вважають саме довоєнні роки праці в Кременеці найбільш плідними в його науковій діяльності [20]. Результати цих робіт пізніше, уже в післявоєнний час, знайшли відображення в наукових публікаціях О. Цинкаловського, коли він був секретарем Польського Археологічного Товариства в Кракові. Учений співпрацював із видавництвами української волинської діаспори в Канаді та США. На сторінках видання "Літопис Волині", який виходив у Вінніпезі, опубліковано низку його розвідок про минуле Волинського регіону в межах колишньої Волинської губернії. Головною працею О. Цинкаловського став "Історико-географічний словник Волині і волинського Полісся", який побачив світ уже після смерті автора [21].

Найбільший внесок в організацію дослідницьких робіт та у вивчення історії Волині в другій половині 1930-х рр. у межах Волинського регіону зробило "Волинське товариство приятелів наук" ("Wołyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk" – надалі WTPN). Його виникнення було підготовлене розвитком дослідницької історико-краєзнавчої, пам'яткоохоронної, туристичної роботи на теренах воєводства в першій половині 1930-х рр. і стало наступним етапом розвитку діяльності в цих сферах.

Ідея утворення такого товариства, яке об'єднало б дослідників історії регіону, виникла наприкінці 1933 р. Тоді було проведено організаційне засідання, де ухвалили статут і бюджет Товариства. Однак через різні обставини – зміни в складі організаційного комітету, виїзд із Луцька кількох постійних членів – проект тоді не вдалося втілити в життя [22]. Упродовж 1934 р визрів новий план створення "WTPN" на інших науково-організаційних засадах. Організаційне засідання нового товариства відбулося 13 грудня 1934 року в приміщенні Волинського воєводського правління під

головуванням віце-воєводи Юзефа Слешинського, секретарем засідання був Якуб Гоффман. На засіданні прийняли новий статут "WTPN", який був затверджений воєводою 2 січня 1935 р. [23]. Основні напрямки його науково-дослідної та видавничої роботи досить повно віддзеркалюють матеріали фонду 160 Держархіву Рівненської обл.

Створення WTPN не залишилося непоміченим у польському науковому житті. У січня 1935 р редакція часопису "Nauka Polska" звернулася з проханням надіслати їм короткі нотатки про заснування, мету, напрями діяльності товариства. Положення Статуту для видруку належного повідомлення в "Хроніці" XX тому цього журналу [24]. Секретар Товариства Я. Гоффман відповів на це звернення, що конкретні напрями діяльності остаточно ще не визначені, до статуту будуть вноситися поправки, але належна інформація буде надіслана до часопису [25].

У структурі WTPN було утворено низку секцій, серед них 23 лютого 1935 р. заснована гуманістична комісія, яка й проводила безпосередньо історичні дослідження та займалася видавничою діяльністю [26]. Основними напрямками її досліджень були археологічні, етнографічні та архівні пошуки.

Товариство планувало видати Млинівський архів. Справу його видруку Я. Гоффман обговорював із головою Польського Товариства Історичного професором Буяком [27]. 11 травня 1935 р. було проведено засідання Наукової Ради WTPN, на якому обговорили проблему видання цього архіву. Спочатку планували впорядкувати ту його частину, яка знаходилася в м. Млинові, а потім опрацьовувати іншу частину, яка зберігалася в Кракові [28]. Однак через брак коштів справа видання Млинівського архіву повисла в повітрі.

Товариством планувалися до друку й міські книги Рівного, які зберігалися в Польській Академії Знань (Akademji Umiejętności) [29]. До підготовки видання міських книг Рівного було залучено краківського професора Семковського, який на замовлення WTPN переписував ці книги та готував їх до друку. Наприкінці червня 1939 р. він повідомляв Товариство, що вже половину книг переписав і планує працювати й надалі, для цього просив вислати йому 200 злотих на виконання цієї роботи. У березні 1939 р. товариство розпочало роботу над видруком Волинської Метрики, для цієї мети було виділено субвенцію в сумі 1000 злотих [30].

Важливою була ініціатива товариства видати трьохтомну працю Казімежа Пуласького "Kronika polskich rodow szlacheckich Podola, Wołyńia i Ukrainy". З цього приводу Товариство вело листування з сином автора Францішком Пулаським. Той висловив свою згоду безкоштовно передати підготовлений до друку машинопис праці свого батька. Він же запропонував, що оскільки перший том був видрукований у Бродах у 1911 р., розійшовся і став рідкістю, слід опублікувати його одночасно з 2 та 3 [31]. У 1938 році усі три томи праці К.Пуласького були підготовлені до друку, і Товариство вивчало матеріально-фінансові умови їх видруку. Переговори з цієї проблеми велися із державною друкарнею в Луцьку, друкарнею В. Цвіка в Кременці та друкарнею Анчиця та Спулкі в Кракові [32]. Однак війна завадила втіленню цієї важливої ініціативи товариства, як, зрештою, і багатьох інших.

Волинське Товариство Приятелів Наук працювало й у царині популяризації знань про волинський регіон. У 1935 р. було складено план лекцій про Волинь, який охоплював виклади з історії, географії, природи краю. Доповіді з історії висвітлювали широкий спектр проблем волинського минулого від часів Рюриковичів до кінця XIX ст. Передбачали виступи про політичний і господарський розвиток регіону, зокрема про Люблінську унію, війну з Росією 1792 р., повстання 1831 та 1863 рр. Планувалися лекції про господарські проблеми, розвиток осадництва та про селянську проблему на Волині. Передбачено було й цикл повідомлень про видатні постаті регіону, зокрема про жінок (королеву Бону, Беату Лаську, Гальшку Острозьку, княгинь Любомирських) та про чоловіків (Самуеля Корецького, Костянтина та Василя Острозьких, Андрія Курбського, Адама Кисіля, Тадеуша Чацького та інших). Окремі лекції присвячено історії релігійних стосунків у регіоні, при цьому планували

висвітлити історії всіх наявних на Волині конфесій – католицької, православної, протестантської, єврейської, караїмської [33].

Варто звернути увагу й на дослідницьку діяльність "Комісії наукових досліджень східних земель" ("Komisja naukowych badań ziem wschódnych"). Її робота започаткована у 1934 р., коли 20 листопада у Варшаві було скликано конференцію фахівців з мовних, етнографічних та етносоціальних проблем. Предметом обговорення конференції стало вироблення характеру й форм наукової співпраці з вивчення східних регіонів II Речі Посполитої. Конференція заснувала спеціальні комісії для систематизації відомостей та проведення робіт на місцях. Були створені й регіональні дослідницькі групи: Віленська, Поліська, Гуцульська, Львівська, Лемківська [34].

Зазначена "Комісія..." функціонувала на державному рівні, її очолював Міністр військових справ, генерал Тадеуш Каспшицький. Заступником у нього був Міністр релігійних визнань і громадянської освіти, професор Войцех Свентославський [35].

Як засвідчує звіт про роботу "Комісії..." за період 1934 – 1935 рр., її осередку у Волинському воєводстві в цей час не було. Роботи у сфері господарського вивчення міст воєводства проводили члени Поліської дослідницької групи. Ними були обстежені волинські містечка – Ратне, Рокитне, Дубровиця, Костопіль, Березно, Клевань, Олика, Здолбунів, Гоща, Мізоч, Остріг, Корець – усього 30 місцевостей [36]. Протягом цього ж періоду було зібрано матеріал для підготовки мапи проживання православних поляків на східних кресах – у Поліському, Віленському та Волинському воєводствах.

Із постановам у Луцьку "WTPN" та налагодженням його наукових контактів воно стало науковою опорою "Комісії..." у Волинському воєводстві. У 1937 р., у доповнення до наявних, "Комісія..." утворила окрему Хелмсько-Волинську дослідну групу з центром у Любліні під керівництвом професора Люблінського Католицького університету Вітольда Кжижановського. Головними напрямками досліджень були: економічний – вивчення структури землеволодіння, торгівлі, господарського становища міської людності; демографічний – поширення релігійних віровизнань, мовні стосунки, етнічні проблеми, етносоціальні відносини та настрої людей, міжетнічні контакти; картографічні роботи, які мали на меті підготовку різноманітних мап. Ці роботи проводили в тісному контакті з місцевими науково-освітніми закладами, переважно університетами. На Волині, через відсутність такого навчального закладу, головною опорою діяльності комісії, як уже зазначено стало Волинське Товариство Приятелів Наук. У 1937 р. під керівництвом інженера Борисовича було обстежено 24 міста Волинського воєводства. Демографічні дослідження Волині проводили під керівництвом Самуеля Фогельсона. Були проаналізовані кількість народжень, смертей, визначено природний приріст населення в Рівненському, Луцькому, Володимирському, Здолбунівському, Дубнівському повітах [37].

Такі роботи, активно розпочаті в 1937 р., були продовжені наступного року. Дослідники підготували монографії про господарський стан міст Березно, Костополя, Любомля, Людвіполя (автор – Доманський), Рожище (Стефан Вітковський), Володимир, Горохів, Ковель (автор – Бжезіцький), Кременець (Венцко), Луцьк (Борисович), містечка Кременецького повіту (Завейський). Монографії були передані для наукового опрацювання до Господарчого Інституту Східних Земель [38]. У 1938 р. завдяки членам "WTPN" виконано найбільший обсяг роботи в Хелмсько-Волинській групі.

Окрім обстеження міст, у воєводстві проводили й інші дослідження. Вивчали становище загородової шляхти, еміграційні процеси зі східних воєводств, перспективи польського сільського осадництва в цих місцевостях, свідомість тутешнього люду. Було виконано другу редакцію мовно-релігійної мапи Волинського, Віленського та Поліського воєводств, завершено коректуру національно-релігійно-мовної мапи Волинського воєводства в масштабі 1:100 000 [39]. Адам Стебельський досліджував

демографічну структуру населення Кременецького повіту, поширення тут віросповідань: римо-католицького, греко-католицького, єврейського. Опрацювання цих матеріалів мало бути завершено до кінця 1939 року [40].

Дослідження "Комісії..." мали прикладний характер. Вона вивчала різні аспекти тогочасного становища Волинського та інших східних воєводств. Хоча ніде у звітах не зазначено їх мету, але очевидним є те, що вони мали послужити визначенню перспектив розвитку цього регіону II Речі Посполитої. Дальшому розгортанню робіт комісії та доведенню їх до логічного завершення завадила Друга світова війна.

Важливим осередком історико-краєзнавчого вивчення Волині стало місто Рівне, де найактивнішим організатором дослідницького процесу був учитель місцевої гімназії, голова Рівненського Правління спілки польських учителів Якуб Гоффман.

Якуб Гоффман (1896 – 1964) народився в Коломиї, був істориком самоуком, університетської освіти не здобув. У часи Першої світової війни воював у рядах I бригади польських легіонів, був учасником польсько-радянської війни 1919 – 1920 рр., брав участь у бойових діях на території Волині й Поділля [41]. Упродовж 1925 – 1926 рр. він закінчив у Кракові Вищі учительські курси. Бойове минуле визначило наукові дослідницькі зацікавлення Я. Гоффмана. Він підтримував стосунки з ветеранами польських легіонів, із Краківським його відділенням, співпрацював із Науково-видавничим військовим інститутом у Варшаві у справі публікації "Альбому польських легіонів" (*Album Legionow Polskich*) [42]. Я. Гоффман підготував для "Польського словника біографічного" низку статей про життєвий шлях учасників повстання 1863 р. та залучав інших дослідників Волині до вивчення їхніх біографій та заохочував писати про них статті до згаданого Словника [43]. На початку Другої світової війни Я. Гоффман був арештований та засланий радянськими органами на територію Горьківської області. Після звільнення в 1942 р., воював у рядах польської армії генерала Андерса. Після закінчення війни проживав у Лондоні, брав участь у науковому житті польської еміграції, продовжував досліджувати історію Волині, публікував статті на сторінках таких періодичних видань, як "Teky Historyczne", "Rocznik TPN na Obszczyźnie", "Niepodległość", співпрацював в інституті Ю. Пілсудського [44].

Під час проживання та праці в Рівному в 1920 – 30 рр. він особисто підтримував широкі контакти з науковцями Волинського воєводства, м. Львова, де на той час перебувало Головне Правління Польського Товариства Історичного (*Polskie Towarzystwo Historyczne*). Я. Гоффман був його членом та організував у Рівному осередок цього товариства, який нараховував 4 члени [45].

Основним напрямком діяльності Якуба Гоффмана була педагогічна нива, налагодження діяльності місцевого відділення Спілки польських учителів. З-поміж тих проблем, які хвилювали цього діяча, як він зазначив в одному зі своїх листів до правління Польського Товариства Історичного, був низький рівень освіченості тутешніх педагогів, які дуже мало читають [46]. Серед комплексу заходів, спрямованих на те, щоб зарадити такому стану речей (лекторії, зібрання), найбільш важливим стало видання часопису "Rocznik Wołyński", який виходив у Рівному упродовж 1930 – 1939 рр. Приступаючи до його видання, редколегія зазначала, що для роботи в школі вчитель мусить мати широкі знання про ту землю, де він працює [47]. Загалом з'явилося 8 випусків цього часопису, дев'ятий планували видати до травня 1940 р. Він був приурочений до VII з'їзду польських істориків [48], який мав саме на той час відбутися у Львові. Однак цьому завадила війна.

До співробітництва в "Roczniku..." Я. Гоффман залучав відомих польських істориків зі Львова, Кракова, Варшави. Основною (навіть єдиною) темою історичних, геологічних, етнографічних, бібліографічних публікацій була Волинь у кордонах колишньої (до 1917 р.) Волинської губернії. Авторами історичних статей, які друкували на його сторінках, були відомі в Польщі історики: Казимеж Ходиницький (Познанський університет), Марія Данілевичева (з Варшави), Броніслав Павловський (на той час – працівник Центрального військового архіву у Варшаві), Кароль Бучек

(працівник бібліотеки Чарториських у Кракові, медієвіст, історик картографії), Адам Бар (працівник Ягеллонської бібліотеки в Кракові, пізніше – Ягеллонського університету), Владислав Томкевич (Варшавський університет), Станіслав Малаховський-Лемпільський (суддя окружного суду у Варшаві, історик права), Броніслав Володарський (учитель Львівської гімназії) та інші автори. Вихід часопису "Rocznik Wołyński" та науково-організаційна діяльність Я.Гоффмана були помітними у науковому світі II Речі Посполитої. Це засвідчує його участь у нараді, яку скликало у Львові 6 грудня 1937 р. Правління Польського Товариства Історичного з метою координації наукової діяльності часописів, що спеціалізувалися на історичній тематиці. Окрім Я.Гоффмана, у нараді брали участь редактори таких помітних тогочасних польських наукових видань, як "Kwartalnik Historyczny", "Przegląd Historyczny", "Przegląd Historyczno-Wojskowy", "Rocznik Dziejow Społecznych i Gospodarczych", "Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego", "Ziemia Czerwieńska", "Niepodległość" [49].

На сторінках "Rocznika..." публікували статті переважно на історичну тематику Волині, хронологічні рамки їх були досить широкими – від часів Київської Русі до XX століття. Досі сьогоднішнього дня внесок цього наукового видання ще не знайшов належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Можливо, однією із причин такого стану є те, що часопис був орієнтований лише на учительство Рівненського повіту, виходив обмеженим тиражем. Намагаючись розширити аудиторію своїх читачів, редакція надсилала примірники випусків у наукові бібліотеки різних наукових установ. Окрім наукових закладів Польщі, його томи мали б отримувати в УРСР Коростенський музей краєзнавства, Волинський науково-дослідний музей у Житомирі, бібліотека Академії Наук УРСР [50]. Однак його примірників у бібліотеках згаданих закладів не виявлено. Нині екземпляри часопису збереглися в бібліотеці Рівненського обласного краєзнавчого музею та в бібліотеці Державного архіву Рівненської області.

Зважаючи на те, що на шпальтах "Rocznika Wołyńskiego" опубліковано чимало ґрунтовних розвідок про важливі сторінки історії волинського регіону, історіографічне дослідження цього видання є актуальним для волинського історичного краєзнавства. Автором цієї статті зроблено аналіз публікацій про волинські події Листопадового та Січневого польських повстань проти царського режиму на його сторінках [51]. Участь відомих польських дослідників із провідних наукових осередків тогочасної Речі Посполитої забезпечила високий науковий рівень цьому журналу та зробила його помітним явищем у дослідному процесі вивчення історії Волині польськими авторами. Часопис "Rocznik Wołyński" став важливим науковим органом, який за рівнем публікованих на його сторінках матеріалів та науковою структурою не поступався кращим академічним виданням тогочасної Польщі. Варто зазначити, що на його випуски друкували схвальні відгуки на сторінках польської преси, зокрема відомих польських науковців професорів Адама Чартковського [52], Здіслава Денбіцького, Болеслава Гриневецького та інших.

Ця стаття не вичерпує всіх напрямків наукової роботи волинських науковців-краєзнавців 1930-х рр. Предметом окремого історіографічного аналізу має стати їхня участь у підготовці матеріалів "Polskiego Słownika biograficznego", діяльність Волинського Інституту Наукового при Кременецькому ліцеї, постаті окремих дослідників та ін.

Ми можемо зробити висновок, що напрямки науково-краєзнавчої діяльності на теренах Волинського воєводства в 1930-х рр. були досить різнобічними. Вони стали продовженням дослідницьких традицій історико-краєзнавчого вивчення Волинського регіону, закладених у XIX ст. польськими та вітчизняними науковцями та які продовжуються на сучасному етапі розвитку української історичної науки. Вивчення їхнього творчого доробку дає можливість глибше уявити картину історичного минулого, основні тенденції його історіографічного вивчення.

Сисок використаних джерел та літератури

1. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 16. – Poz. 93.
2. Jan Fitzke. Archeolog, badacz przeszłości Wołyńia, muzeolog. Z Wołyńia 1936 – 1939. Fragmenty spuścizny piśmiennej. W stulecie urodzin i siedemdziesięciolecie śmierci, / Zebrali i opracowali A. Gaczoł, ks. W. J. Kowolow. – Biały Dunajec – Ostrog: Wołanie z Wołyńia, 2009. – 308 s.; Археологічна спадщина Яна Фітцке / За заг. ред. Г. Охріменка. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 488 с.
3. Biesiada Krzemieniecka. Zeszyt 3. Liceum Krzemienieckie, 1920 – 1939. – Biały Dunajec – Ostrog: Wołanie z Wołyńia, 2009. – 198, XI s.
4. Державний архів Волинської області (надалі Держархів Волинської обл.), ф.46, оп. 1, спр. 3463, 26 арк.
5. Там само, ф. 46, оп. 1, спр. 3366, 24 арк.
6. Там само, ф. 46, оп. 2, спр. 1032, арк. 8.
7. Там само, ф. 46, оп. 4, спр. 662, арк. 44.
8. Там само, ф. 46, оп. 4, спр. 675, арк. 9.
9. Там само, ф. 46, оп. 4, спр. 662, арк. 2.
10. Там само, арк. 3.
11. Там само, ф. 46, оп. 2, спр. 1032, арк. 8.
12. Sawicki L. W sprawie utworzenia muzeum przyrodniczo-krajoznawczego na Wołyńiu / Ludwik Sawicki. // Ziemia. – 1928. – R. XII. – № 5. – S. 71 – 75.
13. Hoffman J. Odpowiedz na ankietę w sprawie potrzeb i najbliższych zadań muzealnictwa regionalnego / Jakub Hoffman. // Ziemia. – 1930. – R. XV. – № 18. – S. 311 – 312.
14. Przemyski K. W sprawie muzeow powiatowych / Kazimierz Przemyski // Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego. – 1929. – № 11/62. – S. 374 – 376.
15. Hoffman J. W sprawie muzeow powiatowych. // Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego. – 1930. – № 1/63. – S. 11 – 23.
16. Przemyski K. W odpowiedzi Panu J. Hoffmanowi // Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego. – 1930. – N 1/63. – S. 29.; Przemyski K. Muzeum Wołyński w Łucku // Ziemia. – 1930. – R. XV. – N 5. – S. 97 – 98.
17. Sawicki L. Muzeum Wołyński w Łucku // Ziemia. – 1930. – R. XV. – N 15. – 18. – S. 242 – 245.
18. Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. 160, оп.1, спр. 30, арк. 7.
19. Цинкаловський О. Старовинні пам'ятки Волині / Олександр Цинкаловський. – Вінніпег: накладом товариства "Волинь", 1974. – 124 с.
20. Шиприкевич В. Олександр Цинкаловський / Володимир Шиприкевич. // Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року. – Т. 1. Вінніпег: накладом товариства "Волинь", 1984. – С. 599.
21. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року. – Т. 1. Вінніпег: накладом товариства "Волинь", 1984. – 600 с.; Т. 2. – Вінніпег: накладом товариства "Волинь", 1986. – 578 с.
22. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 4, спр. 122, арк. 1.
23. Statut Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku. – Łuck: druk Państwowy, 1935. – 9 s.
24. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп.1, спр.24, арк. 3.
25. Там само, арк. 6.
26. Там само, арк. 19.
27. Там само, арк. 43, 62.
28. Там само, арк. 62.
29. Там само, арк. 73.
30. Там само, спр.71, арк. 68.
31. Там само, спр.24, арк. 15.
32. Там само, спр.72, арк. 1, 2,3.
33. Там само, спр.70, 3 арк.

34. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 5, спр. 77, арк. 3.
35. Там само, ф. 46, оп. 6, спр. 2432, арк. 1,7.
36. Там само, ф. 46, оп. 5, спр. 77, арк. 24.
37. Там само, ф. 46, оп. 6, спр. 2432, арк. 7, 13, 19.
38. Там само, ф. 46, оп. 6, спр. 2495, арк. 10.
39. Там само, арк. 14.
40. Там само, арк. 17.
41. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп.1, спр.1, 9 арк.
42. Там само, спр. 6, арк. 28.
43. Там само, ф. 202. оп.1, спр. 4, арк. 1.
44. Śreniowska K. Hoffman Jakub / Krystyna Śreniowska. // Słownik historyków polskich. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1994. – S. 185.
45. Kondracki T. Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918 – 1939 / Tadeusz Kondracki. – Toruń: Wydawnictwo Naukowe GRADO, 2006. – S. 281.
46. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп.1, спр.6, арк 51.
47. Sprawozdanie z działalności zarządu Wołyńskiego okręgu związku nauczycielstwa polskiego za rok 1932. – Rowne, 1933. – S. 12.
48. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп.1, спр.71, арк 18.
49. Kondracki T. Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918 – 1939. – S. 164.
50. Держархів Рівненської обл., ф. 184, оп.1, спр.23, арк 1 – 4.
51. Ярмошик І. Листопадове (1830 – 1831) та Січневе (1863) польські повстання проти царизму на сторінках часопису "Rocznik Wołyński" (1930-ті рр.) / Іван Ярмошик. // Мандрівець. – 2010. – № 1 (85). – Січень – лютий. – С. 24 – 27.
52. Czartkowski A. Encyklopedia Wołyńia w 8 pracach naukowych – pozytywne dzieło nauczycieli szkół powszechnych / Adam Czartkowski. // Ekspres Poranny. – 1930. – N 79. – 1930. – 30 czerwca.

SUMMARY

This article described contribution to local history researches of history of volyn region made by representatives of polish intelligence of Volyn voivodeship II Rech Pospolyta in 30th of XX century, based on archive materials.

Key words: Volyn, Volyn Voivodeship, historical researches, Y.Hoffman

АННОТАЦИЯ

В статье на архивных материалах исследуется вклад представителей польской интеллигенции Волинского воеводства II Речи Посполитой в историко-краеведческое изучение прошлого волинского региона в 30-х годах XX ст.

Ключевые слова: Волянь, Воляньское воеводство, исторические исследования, Я. Гоффман.